

Verkorte inhoudsopgave

I	EEN KADER VOOR MATERIEEL STRAFRECHT	1
1	Onderwerp, opbouw, doelstellingen en beperkingen van dit boek	1
2	Dynamische uitgangspunten voor materieel strafrecht	4
3	Materieel strafrecht en andere rechtsgebieden	26
4	Internationale invloeden op het materiële strafrecht	38
II	STRAFWETGEVING	61
1	Over de Nederlandse strafwetgeving	61
2	Het strafbare feit	66
3	Het legaliteitsbeginsel	84
4	Rechtssubjecten in strafrechtelijke zin	113
5	Het bereik van de strafwet in de tijd	131
6	Het bereik van de strafwet naar plaats (rechtsmacht)	142
III	DE OBJECTIEVE ZIJDE VAN EEN STRAFBAAR FEIT	155
1	Daderschap	155
2	Strafrechtelijke causaliteit	181
3	Wederrechtelijkheid	193
4	Plaats en tijd van het delict	200
IV	DE SUBJECTIEVE ZIJDE VAN EEN STRAFBAAR FEIT	209
1	Plaatsbepaling van opzet en schuld	209
2	Over opzet in het algemeen	220
3	Voorwaardelijk opzet als ondergrens van opzet	236
4	Bijzondere vormen van opzet	254
5	Schuld als bestanddeel	264
6	Opzet en schuld bij de rechtspersoon	282
7	Afsluitende opmerkingen over opzet en schuld	287
V	STRAFUITSLUITINGSGRONDEN	295
1	Inleidende opmerkingen over strafuitsluitingsgronden	295
2	Overmacht (art. 40 Sr)	302
3	Noodweer en noodweerecces (art. 41 Sr)	320
4	Handelen op gezag van de overheid (art. 42 en 43 Sr)	342
5	Ontoerekenbaarheid vanwege een psychische stoornis (art. 39 Sr)	348
6	Het ontbreken van materiële wederrechtelijkheid	358

7	Afwezigheid van alle schuld	365
8	Enkele algemene aspecten van strafuitsluitingsgronden	377
VI	STRAFBARE POGING EN VOORBEREIDING	391
1	Plaatsbepaling	391
2	Strafbare poging	393
3	Strafbare voorbereiding	412
4	Vrijwillige terugtred bij poging en voorbereiding	428
5	Slotopmerkingen over poging en voorbereiding	434
VII	DEELNEMING AAN STRAFBARE FEITEN	437
1	Algemene aspecten van deelneming	437
2	Medeplegen	457
3	Doen plegen	477
4	Uitlokken	483
5	Medeplichtigheid	494
6	Leidinggeven aan strafbare feiten van een rechtspersoon	505
7	Samengestelde en meervoudige deelneming	515
8	Slotopmerkingen over strafbare deelneming	519
VIII	WAARBORGEN TEGEN MEERVOUDIGE AANSPRAKELIJKSTELLING VOOR 'HETZELFDE FEIT'	527
1	Inleiding	527
2	Samenloop	528
3	Ne bis in idem	546
4	Externe samenloop	562
5	Slotopmerkingen over de waarborgen tegen meervoudige aansprakelijkstelling voor hetzelfde feit	565
IX	ENKELE SLOTOPMERKINGEN	569
1	Algemene indruk uit het voorafgaande	569
2	Een geïntegreerde herziening van het wettelijk stelsel?	570
3	Een aantal aandachtspunten en vragen	579
	TREFWOORDENREGISTER	581

Volledige inhoudsopgave

ENIGE GEBRUIKTE AFKORTINGEN	xvii
VERKORT AANGEHAALDE LITERATUUR	xix
I EEN KADER VOOR MATERIEEL STRAFRECHT	1
<i>1 Onderwerp, opbouw, doelstellingen en beperkingen van dit boek</i>	1
<i>2 Dynamische uitgangspunten voor materieel strafrecht</i>	4
2.1 Inleiding	4
2.2 Strafdoeleinden	6
2.3 Veranderende tijden	8
2.4 Huidig klimaat	10
2.5 Criteria voor strafbaarstelling	14
2.6 Eigen positie	19
2.6.1 Strafrecht als gegeven	19
2.6.2 Keuzes bij de inrichting van het materiële strafrecht op basis van een specifieke argumentenafweging	19
2.6.3 Strafrecht is problematisch recht	21
2.6.4 Stelselmatigheid tot op zekere hoogte gewenst	23
2.6.5 Strafrechtelijke aansprakelijkheid en redelijke, casuïstische toerekening	24
<i>3 Materieel strafrecht en andere rechtsgebieden</i>	26
3.1 Over materieel strafrecht en strafprocesrecht	26
3.1.1 Belang van de strafprocessuele context	26
3.1.2 Primaat van de materieelrechtelijke invalshoek	27
3.1.3 Materieel strafrecht in rechterlijke beslissingen	29
3.2 Verhouding met civiel en bestuursrecht	30
3.2.1 Betrekkelijke eigen aard van het strafrecht	30
3.2.2 Vervagende grenzen tussen strafrecht en bestuursrecht	32
3.2.3 Disharmonieën tussen strafrecht en andere rechtsgebieden	36
<i>4 Internationale invloeden op het materiële strafrecht</i>	38
4.1 Plaatsbepaling	38
4.2 Materieel strafrecht en mensenrechten	39
4.3 Internationale afspraken over materieel strafrecht	44
4.3.1 Plaatsbepaling	44
4.3.2 Materieel strafrecht en de Europese Unie	46
4.3.3 Beoordeling van internationale invloed	50
4.4 Supranationaal strafrecht	54
4.5 Slotopmerking over de internationale invloed	58

II	STRAFWETGEVING	61
<i>1</i>	<i>Over de Nederlandse strafwetgeving</i>	61
1.1	Het Wetboek van 1886	61
1.2	Het Algemeen Deel van het Wetboek en de algemene leerstukken	63
<i>2</i>	<i>Het strafbare feit</i>	66
2.1	De verbindendheid van wettelijke strafbepalingen	66
2.2	Definitie van het strafbare feit	68
2.3	Bijzondere delicten en rechtsgoederen	70
2.4	Misdrijven en overtredingen	72
2.5	Krenkings- en gevaarzettingsdelicten	73
2.6	Formele en materiële delicten	75
2.7	Kwaliteits- en algemene delicten	76
2.8	Commissie- en omissiedelicten	77
2.9	Doleuze en culpoze delicten en strafbepalingen zonder subjectief bestanddeel	79
2.10	Gekwalificeerde en geprivilegieerde delicten	79
2.11	Aflopende en voortdurende delicten	81
2.12	Klacht delicten	82
2.13	Terroristische misdrijven	82
2.14	Commune delicten en delicten uit bijzondere strafwetgeving	83
<i>3</i>	<i>Het legaliteitsbeginsel</i>	84
3.1	Plaatsbepaling	84
3.2	Verbod van terugwerkende kracht	88
3.3	Gebod van toegankelijke en vooral van scherpe normen	94
3.4	Grenzen aan de interpretatievrijheid van de strafrechter	99
3.4.1	Inleiding	99
3.4.2	Interpretatie en kwalificatie bij ruime normen	100
3.4.3	Voor interpretatie relevante argumenten	103
3.4.4	Toelaatbaarheid van goed gemotiveerde extensieve interpretatie	106
3.5	Slotopmerkingen over het legaliteitsbeginsel	111
<i>4</i>	<i>Rechtssubjecten in strafrechtelijke zin</i>	113
4.1	Inleiding	113
4.2	Enkele bijzondere aspecten van de natuurlijke persoon als rechtssubject	114
4.2.1	De (te) jeugdige leeftijd van de natuurlijke persoon	114
4.2.2	De dood van een natuurlijk persoon	117
4.3	De rechtspersoon als rechtssubject	119
4.3.1	Inleiding	119
4.3.2	Wetsgeschiedenis	121
4.3.3	Om welke rechtspersonen gaat het in het strafrecht?	122
4.3.4	De dood van een rechtspersoon	124
4.3.5	Een bijzondere positie voor publiekrechtelijke rechtspersonen?	126

5	<i>Het bereik van de strafwet in de tijd</i>	131
5.1	Overgangsrecht bij gewijzigde wetgeving	131
5.1.1	Plaatsbepaling	131
5.1.2	De nadere invulling in de rechtspraak	132
5.1.3	Moet het algemene overgangsrecht worden gehandhaafd?	136
5.2	Verjaring van strafrechtelijke aansprakelijkheid	138
5.2.1	Plaatsbepaling	138
5.2.2	Verjaringstermijnen	140
6	<i>Het bereik van de strafwet naar plaats (rechtsmacht)</i>	142
6.1	Inleiding	142
6.2	Uitgangspunt van territorialiteit	144
6.3	Extraterritoriale werking van de Nederlandse strafwetgeving	146
6.3.1	Aanknopingspunten voor extraterritoriale rechtsmacht	146
6.3.2	Dubbele strafbaarheid	150
6.4	Slotopmerking over rechtsmacht	152
III	DE OBJECTIEVE ZIJDE VAN EEN STRAFBAAR FEIT	155
1	<i>Daderschap</i>	155
1.1	De delictsgedraging	155
1.2	Op welke manier en door wie kan de delictsgedraging worden gepleegd?	157
1.3	Geen puur fysiek gedragingsbegrip	158
1.4	Functioneel daderschap	161
1.4.1	Plaatsbepaling	161
1.4.2	Criteria voor functioneel daderschap	162
1.4.3	Welke delicten kunnen functioneel worden gepleegd?	166
1.4.4	Conclusie over functioneel daderschap	168
1.5	Het daderschap van een rechtspersoon	169
1.5.1	Plaatsbepaling	169
1.5.2	De wetgever over het daderschap van een rechtspersoon	171
1.5.3	De rechtspraak over het daderschap van een rechtspersoon	172
1.6	Enkele slotopmerkingen over strafrechtelijk daderschap	179
2	<i>Strafrechtelijke causaliteit</i>	181
2.1	Plaatsbepaling	181
2.2	Klassieke causaliteitscriteria	183
2.3	Causaliteit aan de hand van de redelijke toerekening	185
2.4	Verschillende uitkomsten? Relevantie van de conditio sine qua non	187
2.5	Nadere concretisering van de redelijke toerekening mogelijk?	190
3	<i>Wederrechtelijkheid</i>	193
3.1	Wederrechtelijkheid als aansprakelijkheidsvoorwaarde	193
3.2	Wederrechtelijkheid als delictsbestanddeel	195
3.3	De rechtspraak over het bestanddeel wederrechtelijk	196
3.4	Conclusie over de wederrechtelijkheid als bestanddeel	198

4	<i>Plaats en tijd van het delict</i>	200
4.1	De plaats van het delict: inleiding en plaatsbepaling	200
4.2	De rechtspraak over de locus delicti	202
4.3	De plaats van het delict bij complex daderschap en bij deelneming of poging	204
4.4	Conclusie over de plaats van het delict	206
4.5	De tijd van het delict	207
IV	DE SUBJECTIEVE ZIJDE VAN EEN STRAFBAAR FEIT	209
1	<i>Plaatsbepaling van opzet en schuld</i>	209
1.1	Enkele hoofdlijnen en plan van behandeling	209
1.2	De wil in de gedraging	211
1.3	Opzet en schuld bij misdrijven	212
1.4	Overtredingen en de leer van het materiële feit	213
1.5	Geen aansprakelijkheid zonder schuld	214
1.6	Het schuldbeginsel en het EVRM	215
1.7	Straftoemeting naar de mate van schuld?	219
2	<i>Over opzet in het algemeen</i>	220
2.1	Inleiding	220
2.2	De wetgever over opzet	220
2.3	Waarop heeft het opzet betrekking? Boos opzet vereist?	222
2.3.1	Algemeen	222
2.3.2	Opzet op strafbaarheid (kleurloos of boos opzet)?	224
2.4	Eigen inkleuring van opzet per delict	228
2.5	Het algemene karakter van opzet (dolus generalis)	230
2.6	Normatieve en objectiverende aspecten van opzet	232
2.7	Opzet en gestoord willen en/of weten	233
2.8	De kern van opzet: weten en willen	235
3	<i>Voorwaardelijk opzet als ondergrens van opzet</i>	236
3.1	Plaatsbepaling	236
3.2	Algemene aanvaarding en nadere precisering van de criteria	237
3.3	De toepassing van voorwaardelijk opzet in moeilijke gevallen	244
3.4	Conclusie over voorwaardelijk opzet	253
4	<i>Bijzondere vormen van opzet</i>	254
4.1	Inleiding	254
4.2	Oogmerk als bijzondere vorm van opzet	255
4.3	‘Wetende dat’ als bijzondere opzetvorm?	259
4.4	Voorbedachte raad	261
5	<i>Schuld als bestanddeel</i>	264
5.1	Plaatsbepaling van het culpoze delict door de wetgever	264
5.2	Inhoud van de culpa	266
5.3	Soorten culpoze delicten	269

5.4	Culpa in de rechtspraak	271
5.4.1	Nadere uitwerking in de tenlastelegging	271
5.4.2	Het normatieve karakter van culpa	271
5.4.3	Culpa en strafuitsluitingsgronden	273
5.4.4	'Gewone' schuld aan een gevolg	274
5.4.5	Schuld aan een gevolg in de vorm van roekeloosheid	277
5.4.6	Schuld aan een bijkomende omstandigheid	280
5.5	Afsluitende opmerking over culpa	281
6	<i>Opzet en schuld bij de rechtspersoon</i>	282
6.1	Inleiding	282
6.2	Toerekenen van opzet of schuld van natuurlijke personen aan de rechtspersoon	283
6.3	Opzet of schuld van de rechtspersoon zelf	284
6.4	Conclusie over opzet en schuld van een rechtspersoon	286
7	<i>Afsluitende opmerkingen over opzet en schuld</i>	287
7.1	Enkele hoofdlijnen van opzet en schuld	287
7.2	Verschillen opzet en schuld wezenlijk van elkaar?	288
7.3	Voldoet de opbouw van het wettelijk systeem?	290
7.4	Kent Nederland inderdaad een schuldstrafrecht?	292
V	STRAFUITSLUITINGSGRONDEN	295
1	<i>Inleidende opmerkingen over strafuitsluitingsgronden</i>	295
1.1	Plaatsbepaling	295
1.2	Relativering van het onderscheid tussen rechtvaardigings- en schulduitsluitingsgronden	297
1.3	Algemene en bijzondere excepties	299
2	<i>Overmacht (art. 40 Sr)</i>	302
2.1	Wetsgeschiedenis en karakteristiek	302
2.2	Absolute overmacht	304
2.3	Psychische overmacht	306
2.4	Noodtoestand	309
2.4.1	Hoofdlijnen	309
2.4.2	Noodtoestand en euthanasie	313
2.5	Overmacht en culpa in causa	316
2.6	Slotopmerking over overmacht	318
3	<i>Noodweer en noodweerecces (art. 41 Sr)</i>	320
3.1	Wetsgeschiedenis en karakteristiek	320
3.2	Verdediging van specifieke rechtsgoederen	321
3.3	Ogenblikkelijke wederrechtelijke aanranding	324
3.4	Geboden door de noodzakelijke verdediging: subsidiariteit en proportionaliteit	327
3.5	Noodweerecces	330

3.6	Noodweer(exces) en culpa in causa	334
3.7	Gezichtspunt voor de beoordeling van noodweer(exces) en putatief noodweer	336
3.8	Spraakmakende noodweerproblemen	338
4	<i>Handelen op gezag van de overheid (art. 42 en 43 Sr)</i>	342
4.1	Inleiding	342
4.2	Handelen ter uitvoering van een wettelijk voorschrift (art. 42 Sr)	343
4.3	Ambtelijk bevel (art. 43 Sr)	346
5	<i>Ontoerekenbaarheid vanwege een psychische stoornis (art. 39 Sr)</i>	348
5.1	Inleiding	348
5.2	Wetsgeschiedenis	349
5.3	Hoofdlijnen van de ontoerekenbaarheid	350
5.4	Drie vragen bij de beoordeling van ontoerekenbaarheid	351
5.5	Ontoerekenbaarheid en culpa in causa	354
5.6	Geestelijke stoornis en strafrechtspleging	356
6	<i>Het ontbreken van materiële wederrechtelijkheid</i>	358
6.1	Plaatsbepaling	358
6.2	Een algemene exceptie?	359
6.3	Concretisering van de wederrechtelijkheid in delictsinterpretatie en bijzondere excepties	361
6.4	Heeft de algemene exceptie een zelfstandige, toegevoegde waarde?	364
7	<i>Afwezigheid van alle schuld</i>	365
7.1	Plaatsbepaling	365
7.2	Hoofdlijnen van afwezigheid van alle schuld	367
7.3	Vormen van afwezigheid van alle schuld	369
7.3.1	Verontschuldigbare feitelijke dwaling en putatieve strafuitsluitingsgronden	369
7.3.2	Verontschuldigbare rechtsdwaling	370
7.3.3	Verontschuldigbare onmacht en maximaal te vergen zorg	374
7.4	Slotopmerking over afwezigheid van alle schuld	376
8	<i>Enkele algemene aspecten van strafuitsluitingsgronden</i>	377
8.1	Strafuitsluitingsgronden voor de rechtspersoon	377
8.1.1	Uitgangspunt van gewone toepasbaarheid	377
8.1.2	Verhouding tussen betrokken natuurlijke persoon en rechtspersoon	379
8.1.3	Rechtspraak over excepties bij een rechtspersoon	380
8.2	Processuele aspecten van de strafuitsluitingsgronden	381
8.3	Deelneming en strafuitsluitingsgronden (art. 50 Sr)	383
8.4	Beginselen bij de beoordeling van strafuitsluitingsgronden	385
8.5	Voldoet het samenstel van strafuitsluitingsgronden?	386

VI	STRAFBARE POGING EN VOORBEREIDING	391
1	<i>Plaatsbepaling</i>	391
2	<i>Strafbare poging</i>	393
2.1	Het vereiste van uitvoeringshandelingen	393
2.1.1	Inleiding	393
2.1.2	Oudere rechtspraak	394
2.1.3	Geldende rechtspraak	395
2.1.4	Reikwijdte en waardering van het criterium van de uiterlijke verschijningsvorm	396
2.2	Opzetvereiste voor een poging	400
2.3	Ondeugdelijke pogingen	402
2.4	Is poging tot elk delict strafbaar?	405
2.5	Poging tot deelneming aan een misdrijf (art. 46a Sr)	407
3	<i>Strafbare voorbereiding</i>	412
3.1	Wetsgeschiedenis en plaatsbepaling	412
3.2	Beperkingen in de strafbaarheid van voorbereiding	417
3.3	Vorbereidingsmiddelen, voorbereidingshandelingen en ondeugdelijke voorbereiding	416
3.4	Het opzetvereiste bij strafbare voorbereiding	420
3.5	Vorbereidingshandelingen in bijzondere delicten	422
4	<i>Vrijwillige terugtred bij poging en voorbereiding</i>	428
4.1	Een (persoonlijke) strafuitsluitingsgrond?	428
4.2	Voorwaarden voor vrijwillige terugtred	429
4.3	Voldoende fundament voor vrijwillige terugtred?	432
5	<i>Slotopmerkingen over poging en voorbereiding</i>	434
VII	DEELNEMING AAN STRAFBARE FEITEN	437
1	<i>Algemene aspecten van deelneming</i>	437
1.1	Inleiding	437
1.2	Deelnemers als 'daders' en medeplichtigen	438
1.3	Deelneming na afloop van het strafbare feit	439
1.3.1	Algemeen	439
1.3.2	Heling en witwassen	441
1.4	Deelneming en de ontwikkelingen in het daderschap	443
1.5	Deelneming en bijzondere delicten	445
1.5.1	Accessoriteit	445
1.5.2	Deelnemen in bijzondere delicten (waaronder art. 140 Sr)	445
1.5.3	Noodzakelijke deelneming	449
1.6	Deelneming en opzet	449
1.7	De betekenis van art. 50 Sr voor de deelneming	453
1.8	Noodzaak van begrenzing van strafbare deelneming	456

2	<i>Medeplegen</i>	457
2.1	Wetsgeschiedenis en plaatsbepaling	457
2.2	Bewuste en nauwe samenwerking als centraal criterium	460
2.2.1	Enige oudere rechtspraak	460
2.2.2	Het materiële kader in de recente rechtspraak	462
2.2.3	Enkele bewijsaspecten van medeplegen	466
2.2.4	Bewuste samenwerking en opzet	469
2.3	Medeplegen in bijzondere delicten	473
2.4	Slotopmerking over medeplegen	476
3	<i>Doen plegen</i>	477
3.1	Plaatsbepaling	477
3.2	Doen plegen in de rechtspraak	478
3.3	Doen plegen en opzet	481
3.4	Heeft doen plegen tegenwoordig nog een zelfstandige betekenis?	482
4	<i>Uitlokken</i>	483
4.1	Plaatsbepaling	483
4.2	Uitlokking en opzet	486
4.3	Uitlokkingsmiddelen	488
4.4	Causaliteit bij uitlokken	491
4.5	Slotopmerking over uitlokken	492
5	<i>Medeplichtigheid</i>	494
5.1	Inleiding	494
5.2	Voorafgaande en gelijktijdige medeplichtigheid	496
5.3	Medeplichtigheid en opzet	498
5.4	Effectiviteit van de medeplichtigheid vereist?	501
5.5	Verhouding tot andere deelnemingsvormen	502
5.6	Slotopmerkingen over medeplichtigheid	504
6	<i>Leidinggeven aan strafbare feiten van een rechtspersoon</i>	505
6.1	Plaatsbepaling	505
6.2	Cumulatie van mogelijkheden	507
6.3	Opdrachtgeven	508
6.4	Feitelijk leidinggeven	509
6.4.1	Hoofdlijnen	509
6.4.2	De ondergrenzen van feitelijk leidinggeven: de Slavenburg-criteria	511
6.5	Slotopmerking over leidinggeven	514
7	<i>Samengestelde en meervoudige deelneming</i>	515
7.1	Deelneming aan deelneming aan een strafbaar feit	515
7.2	Waardering van de samengestelde deelneming	516
7.3	Samengestelde en indirecte deelneming	517
7.4	Meervoudige deelneming	518

8	<i>Slotopmerkingen over strafbare deelneming</i>	519
8.1	Algemene indruk	519
8.2	Collectieve aansprakelijkheid?	521
8.3	Herijking van de deelnemingsregeling?	522
VIII	WAARBORGEN TEGEN MEERVOUDIGE AANSPRAKELIJKSTELLING VOOR ‘HETZELFDE FEIT’	527
1	<i>Inleiding</i>	527
2	<i>Samenloop</i>	528
2.1	Inleiding	528
2.2	Belang van bijzondere delicten en wijze van tenlasteleggen	529
2.3	Eendaadse samenloop	531
2.3.1	Plaatsbepaling	531
2.3.2	Rechtspraak over “één feit” bij eendaadse samenloop	532
2.4	Lex specialis (art. 55 lid 2 Sr)	536
2.4.1	Inleiding	536
2.4.2	Logische specialiteit	537
2.4.3	Systematische specialiteit	538
2.4.4	Derogatieregelingen	540
2.5	Voortgezette handeling	541
2.6	Meerdaadse samenloop	544
3	<i>Ne bis in idem</i>	546
3.1	Inleiding	546
3.2	Het soort beslissingen waarop art. 68 Sr betrekking heeft	547
3.2.1	Uitspraken van de Nederlandse strafrechter (lid 1)	547
3.2.2	Buitenlandse strafrechtelijke beslissingen (lid 2 en 3)	549
3.3	Correctie bij misbruik van de regeling door verdachte of OM?	551
3.4	‘Hetzelfde feit’	553
3.4.1	Inleiding	553
3.4.2	Oudere rechtspraak	554
3.4.3	Rechtspraak in de periode 1961-2011	555
3.4.4	Een overzichtsarrest uit 2011 en daarop volgende rechtspraak	558
4	<i>Externe samenloop</i>	562
5	<i>Slotopmerkingen over de waarborgen tegen meervoudige aansprakelijkstelling voor hetzelfde feit</i>	565
IX	ENKELE SLOTOPMERKINGEN	569
1	<i>Algemene indruk uit het voorafgaande</i>	569
2	<i>Een geïntegreerde herziening van het wettelijk stelsel?</i>	570
2.1	Argumenten voor een geïntegreerde herziening	570
2.2	Eerdere opvattingen en pogingen	573
2.3	Wat en hoe herzien?	575
3	<i>Een aantal aandachtspunten en vragen</i>	579
	TREFWOORDENREGISTER	581

I Een kader voor materieel strafrecht

1 Onderwerp, opbouw, doelstellingen en beperkingen van dit boek

In dit boek over materieel strafrecht staan de belangrijkste algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid centraal. Bij *strafrechtelijke aansprakelijkheid* gaat het om ‘het in beginsel in aanmerking komen voor een strafrechtelijke sanctie’, om het fundament voor bestraffing door de overheid.¹ In het materiële strafrecht draait het om de vraag óf en in welke vorm strafrechtelijke aansprakelijkheid kan worden aangenomen, of de daarvoor geldende voorwaarden zijn vervuld. De procedureregels voor het vaststellen van aansprakelijkheid betreffen het strafprocesrecht, terwijl de consequenties van die aansprakelijkheid – mogelijke bestraffing en de tenuitvoerlegging daarvan – in het penitentiaire of sanctierecht worden geregeld.

Belangrijke voorwaarden voor strafrechtelijke aansprakelijkheid of belangrijke algemene thema’s die met die aansprakelijkheid verband houden, worden veelal aangeduid met de term *algemene leerstukken*. Die leerstukken concentreren zich rond feit en dader. Zo moet de strafwet tijdig en met een zekere precisie strafbare feiten omschrijven. De bestanddelen van een delictsomschrijving moeten door de dader(s) zijn vervuld, of daarmee moet op zijn minst een begin zijn gemaakt in de vorm van bijvoorbeeld een poging. Van de pleger van of deelnemer aan een strafbaar feit wordt voor aansprakelijkstelling veelal een bepaalde instelling of attitude vereist (opzet of schuld). Bijzondere omstandigheden, waardoor bijvoorbeeld de wederrechtelijkheid van het feit of de schuld van de dader wegvallen, kunnen tot uitsluiting van aansprakelijkheid leiden. Meervoudige aansprakelijkheid voor hetzelfde feit moet worden voorkomen. Tezamen vormen zulke algemene leerstukken een ‘algemeen deel’ van strafrechtelijke aansprakelijkheid dat van belang is voor de toepassing in concrete gevallen van specifieke strafbeoordelingen (de delicten van het bijzondere deel).²

Vanuit een procesrechtelijke invalshoek bezien komen de algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid meestal aan de orde bij de bewezenverklaring van het tenlastegelegde feit, de strafbaarheid daarvan en de strafbaarheid van de verdachte (de eerste drie vragen van art. 350 Sv). Maar ook het vervolgingsrecht van het OM (de derde vraag van art. 348 Sv) houdt nogal eens verband met algemene leerstukken. In dit boek worden vervolgingsvoorwaarden niet als een aparte categorie aansprakelijkheidsvoorwaarden behandeld; materieelrechtelijk gezien komen ze aan de orde bij verschillende

1 In plaats van aansprakelijkheid kan men ook spreken over strafbaarheid, verantwoordelijkheid of toerekenbaarheid, vgl. G.A.M. Strijards, *Aansprakelijkheidsgronden*, Deventer 1988, p. 1, 2. Zie over deze begrippen ook W. Nieboer, *Schets materieel strafrecht*, Arnhem 1991, p. 4 en 18-20, en L.T. Wemes, *Civilisering van het materiële strafrecht*, in: *Over de grenzen van strafrecht en burgerlijk recht*, Deventer 1995, p. 69-71.

2 Vgl. F. de Jong, *Gezag, legitimiteit, en de ‘vervlakking’ van het algemeen deel van het materiële strafrecht*, in: *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, Den Haag 2012, p. 14: ‘het geheel van theoretisch meer of minder uitgewerkte (...) algemene strafrechtelijke concepten die mede bepalend zijn voor de wijze waarop afzonderlijke strafbaarstellingen worden geïnterpreteerd en in de praktijk door de rechter worden toegepast’.

onderwerpen, zoals de werking van de strafwet naar tijd en plaats, de rechtssubjecten in strafrechtelijke zin of een waarborg tegen meervoudige aansprakelijkstelling als de ‘ne bis in idem’-regel. De algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid passen, zo zal vaker blijken, niet naadloos in het beslissingsschema van art. 348 en 350 Sv.

De *opbouw van het boek* ziet er in hoofdlijnen als volgt uit. In hoofdstuk I wordt een kader gegeven voor de beschrijving en analyse van het Nederlandse materiële strafrecht, waarbij het onder meer gaat over dynamische uitgangspunten voor materieel strafrecht, de verhouding met andere rechtsgebieden en invloeden van internationale oorsprong. Daarna staat in hoofdstuk II de strafwetgeving centraal: wat houdt het strafrechtelijk legaliteitsbeginsel in, welke werking heeft de strafwet naar tijd (overgangsrecht en verjaring) en naar plaats (rechtsmacht) en welke soorten strafbare feiten zijn te onderscheiden? Bovendien wordt aandacht besteed aan de rechtssubjecten, degenen tot wie de strafwet is gericht (de natuurlijke en de rechtspersoon), en aan de invloed van bijvoorbeeld jeugdige leeftijd of overlijden op hun mogelijke aansprakelijkheid.

In hoofdstuk III staat de objectieve zijde van het strafbare feit op de voorgrond met onderwerpen als daderschap, causaliteit, wederrechtelijkheid en tijd en plaats van het delict. Daarbij speelt het karakter van het Nederlandse strafrecht als ‘daadstrafrecht’. De subjectieve zijde van het strafbare feit – opzet en schuld – komt vervolgens in hoofdstuk IV aan de orde. Dan gaat het vooral om een tweede karakteristiek van het Nederlandse strafrecht: dat van een ‘schuldstrafrecht’. Procesrechtelijk gezien gaat het in beide hoofdstukken vooral om de eerste vraag van art. 350 Sv. Na het voldoen aan al deze vereisten kan in beginsel aansprakelijkheid worden aangenomen; uitzonderingen doordat een exceptie wordt aanvaard, worden in hoofdstuk V behandeld. Procesrechtelijk gezien gaat het dan vooral om de tweede en derde vraag van art. 350 Sv. Hiermee is het basismodel van voorwaarden voor individuele strafrechtelijke aansprakelijkheid geschetst.

Uitbreidingen van dat model zijn de aansprakelijkheid voor een poging tot of voorbereiding van een misdrijf (hoofdstuk VI) en voor strafbare betrokkenheid in de vorm van ‘deelneming’ aan delicten (hoofdstuk VII). Het gaat in beide hoofdstukken om de – doorgaans in het kader van de eerste vraag van art. 350 Sv te beoordelen – aansprakelijkheid van diegenen die niet (zelf) alle bestanddelen van een strafbaar feit vervullen. Na een bespreking in hoofdstuk VIII van waarborgen tegen meervoudige aansprakelijkstelling van hetzelfde rechtssubject voor hetzelfde feit (vooral samenloop en ne bis in idem), worden in hoofdstuk IX enkele slotopmerkingen gemaakt over het Nederlandse materiële strafrecht.

Met dit boek is in de eerste plaats beoogd wat betreft de algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid *een beschrijving en analyse van het actuele, geldende materiële strafrecht* te geven. Het materiaal daarvoor is verwerkt tot 1 april 2018. Uit de nadruk op geldend recht volgt dat veel aandacht wordt besteed aan wetgeving en rechtspraak.³ Ten behoeve van een goed overzicht wordt bovendien in de voetnoten verwezen naar de belangrijkste recente rechtspraak en literatuur.

Het is daarnaast de bedoeling geweest om per leerstuk het geldende recht te doordenken en om er vragen over op te werpen. Daarbij kan het gaan om de steekhoudendheid van de door wetgever of rechter gebezigde argumentatie of om een bespreking van in de literatuur verwoorde kritiek of gesignaleerde problemen. Soms rijst ook de vraag naar

3 Over de betekenis van de wet nader in II.1 (over de Nederlandse strafwetgeving) en van de rechtspraak in I.3.1.3 (materieel strafrecht in rechterlijke beslissingen).

consistentie met andere ontwikkelingen bij andere leerstukken of naar de aantrekkelijkheid van alternatieven. Een belangrijk aandachtspunt is of het recht bij de tijd is, voldoet aan hedendaagse opvattingen en in de huidige samenleving adequaat kan functioneren. Die vraag klemt te meer omdat het Algemeen Deel van het Wetboek van Strafrecht, dat de basis vormt voor de algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid, op belangrijke onderdelen uit 1886 stamt.

Het is een open deur – maar daarom niet minder waar of belangrijk – dat het strafrecht is veranderd en nog steeds verandert in samenhang met maatschappelijke ontwikkelingen en gewijzigde opvattingen. De samenleving is bijvoorbeeld ingewikkelder, sneller, opener en misschien ook wel kwetsbaarder geworden. Dat brengt risico's en verantwoordelijkheden met zich mee, en daardoor meer aandacht voor preventie. Opvattingen over verantwoordelijkheid houden tegenwoordig ook sterker rekening met functionele verantwoordelijkheid. Een op sommige terreinen veranderde criminaliteit en toenemende internationale invloeden zijn eveneens kenmerkend voor de strafrechtspleging van vandaag. Zo stellen grensoverschrijdende criminaliteit, georganiseerde misdaad en terrorisme alsmede internationale samenwerking ook het Nederlandse materiële strafrecht op de proef. Dit dynamische karakter van het materiële strafrecht zal nog vaak worden belicht. Het leidt er mijns inziens nogal eens toe dat het inhoudelijk belang van oudere rechtspraak en opvattingen is afgenomen en dat concentratie op het hedendaagse strafrecht aangewezen is.

Er vloeien onmiskenbaar *beperkingen* voort uit mijn doelstelling om een beschrijving en analyse te geven van het hedendaagse Nederlandse positieve recht over de belangrijkste algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid. Die beperkingen heb ik mede uit praktische noodzaak in acht genomen. Zo geeft dit boek geen historische beschrijving van de ontwikkelingen in het Nederlandse materiële strafrecht.⁴ En evenmin bevat het de verschillende leerstukken overstijgende⁵ of rechtstheoretische beschouwingen over strafrechtelijke aansprakelijkheid.⁶ 'Dogmatische theorievorming (...) waarin op abstract niveau wordt gespeculeerd over begrippen als rechten van burgers en legitieme doelen van staatsoptreden' komt in dit boek nauwelijks aan de orde.⁷

Het boek blijft ook beperkt tot Nederlands strafrecht. Internationale invloeden op dat Nederlandse materiële strafrecht, voortvloeiend uit bijvoorbeeld het EVRM of regelgeving van de EU, worden wel regelmatig behandeld, en dat is ook bepaald noodzakelijk

4 Een leesbaar overzicht biedt A.G. Bosch, *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden*, Nijmegen 2008, en een boeiende selectie Y. Buruma, *100 jaar strafrecht*, Amsterdam 1999; ook de oudere handboeken bevatten een schat aan materiaal.

5 Per leerstuk wordt wel gepoogd de samenhang met (ontwikkelingen bij) de andere leerstukken enigszins te bewaken en zo nodig te bespreken, maar dat is toch wat anders dan het werkelijk op een hoger abstractieniveau onderzoeken en doordenken van het overkoepelend verband tussen leerstukken. Dit thema wordt ook aangestipt door T. Kooijmans, *Interferentie van materieelstrafrechtelijke leerstukken: voorbereiding van moord*, *AA* 2015, p. 490-494, en S.S. Arendse, *De uiterlijke verschijningsvorm in het strafrecht*, *Strafblad* 2017, p. 452-457.

6 Zie voor een al wat ouder overzicht met verwijzingen Hazewinkel-Suringa/Rommelink, p. 3-53 en 889-922.

7 De uitdrukking is van N. Rozemond, *Strafvorderlijke rechtsvinding*, Deventer 1998, p. 340; 'praktische theorievorming' die aansluit bij het geldende recht en daarvoor een rechtvaardiging probeert te vinden, komt – naar ik hoop – beter uit de verf. Over dogmatische theorievorming bijv. R. Foqué en A.C. 't Hart, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming*, Arnhem 1990, en de over dat boek gevoerde discussie in: *Symposium strafrecht; vervolg van een grondslagende debat*, Arnhem 1993. Voor een puur strafrechtelijk-dogmatisch onderzoek kan worden gewezen op W. Nieboer, *Schets materieel strafrecht*, Arnhem 1991.

in een boek over modern Nederlands strafrecht. Maar vergelijking met het materiële strafrecht van andere landen vindt niet plaats.⁸

Een volgende beperking is dat de verschillende strafbare feiten niet systematisch of uitputtend worden behandeld. Het enorme aantal bijzondere delicten maakt dat ook niet mogelijk. Maar het is echt een beperking, ook omdat een terugkerend thema in dit boek is dat algemene leerstukken worden ingekleurd door de strafbaarstelling in kwestie.⁹ Dat speelt bijvoorbeeld bij opzet bij geweldsdelicten in vergelijking met opzet bij Opiumwetdelicten, terwijl legaliteit op het punt van de toelaatbaarheid van vage normen een wat anders gekleurde invulling krijgt bij economische orderingsdelicten. Wel worden in de loop van het boek belangrijke bijzondere delicten gebruikt als illustratie van de vele nuanceringen waarmee de algemene leerstukken moeten worden beschreven. En enkele hedendaagse delicten krijgen meer aandacht omdat ze trekken vertonen van een algemeen leerstuk (zoals witwassen en deelneming aan een criminele of terroristische organisatie).

Een belangrijke beperking is ten slotte dat het in dit boek nauwelijks gaat over de *mate* van strafrechtelijke aansprakelijkheid en over de daarop gebaseerde bestraffing; centraal staat de vraag *of en in welke vorm* iemand strafrechtelijk aansprakelijk kan worden gesteld. Deze thema's houden overigens duidelijk verband met elkaar: dát iemand in een bepaalde vorm aansprakelijk is, bepaalt mede de concrete sanctionering. Anderzijds beïnvloeden strafdoeleinden zoals vergelding en generale en speciale preventie de voorwaarden voor strafrechtelijke aansprakelijkheid (onder meer bij verjaring en bij strafbare voorbereiding). En de rechterlijke vrijheid in de straftoemeting werkt door in het materiële strafrecht: daardoor wordt de behoefte aan een haarscherpe onderscheiding tussen strafbaar en niet-strafbaar gedrag of tussen verschillende mogelijkheden voor aansprakelijkstelling voor een bepaald feit minder indringend en wordt een stelsel van strafverminderinggronden niet erg gemist.¹⁰ Mede om praktische redenen blijven de straftoemeting en het sanctierecht – in feite een omvangrijk, tamelijk zelfstandig vakgebied – buiten beschouwing en concentreer ik me op de algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht.

2 Dynamische uitgangspunten voor materieel strafrecht

2.1 Inleiding

Strafrecht is een omstreden rechtsgebied, ook in de samenleving. Het prikkelt met een mengeling van afkeuring en spanning en het raakt aan essentiële vragen over goed en kwaad, schuld en boete.¹¹ Het heeft ook een directe samenhang met belangrijke rechts-

8 Een recente eerste indruk met Nederland, Engeland en Duitsland als bronnen biedt J. Keiler en D. Roef (red), *Comparative concepts of criminal law*, Cambridge 2015.

9 E.F. Stamhuis, *Gemeen gevaar*, Nijmegen 2006, p. 30, spreekt in dit verband zelfs met een zeker enthousiasme van een 'deconstructie van een algemeen strafrechtelijk deel, in de zin van een delicts-onafhankelijke normatieve invulling van concepten'. Zo ver ga ik zeker niet (dan zou dit boek ook niet geschreven zijn), maar bij concrete vragen van strafrechtelijke aansprakelijkheid moet uiteindelijk wel steeds het bijzondere delict in kwestie worden betrokken. Veel belangrijke discussies en knelpunten in het materiële strafrecht worden door de wetgever ook via bijzondere delicten opgelost.

10 Idem door het opportuniteitsbeginsel, zie nader I.3.1.1 (belang van de strafprocessuele context).

11 Zo ook C. Kelk, *Strafrechtelijk stromenland*, in: *Naar eer en geweten* (Remmelink-bundel), Arnhem 1987, p. 287, met zijn aansprekende pleidooi voor een 'tobberig' strafrecht: 'In het strafrecht wordt de mens, meer dan waar ook, diepgaand geconfronteerd met zijn eigen menselijke problematiek, met vragen omtrent de vrije wil, het onduidbare, de lotsbestemdheid, het handelen ondanks zichzelf, het